

УДК 378.016:81'367.335

КОМУНІКАТИВНО СПРЯМОВАНЕ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Хропата С. І.

У статті схарактеризовано особливості реалізації комунікативно спрямованого вивчення складного речення української мови студентами педагогічних вишів у теорії та практиці викладання курсу синтаксису.

Ключові слова: комунікативна спрямованість, синтаксис, синтаксичні одиниці, складне речення, підручник, навчально-методичні посібники, вправи.

В статье охарактеризованы особенности реализации коммуникативно направленного изучения сложного предложения украинского языка студентами педагогических вузов в теории и практике преподавания курса синтаксиса.

Ключевые слова: коммуникативная направленность, синтаксис, синтаксические единицы, сложное предложение, учебник, учебно-методические пособия, упражнения.

The article describes peculiarities of the communicative study of the Ukrainian complex sentence in the theory and practice of teaching a course of syntax at higher educational institutions.

Key words: communicative approach, syntax, syntax units, complex sentence, course book, supplementary course book, exercises.

Вивчення рідної мови спрямоване на формування мовленнєвої особистості, здатної до сприймання й побудови висловлювань різних типів, стилів і жанрів. Науково-методичні дослідження вітчизняних науковців спрямовують роботу вчителя в процесі вивчення синтаксису на комунікативну основу. Зокрема, розроблено методику вивчення синтаксису в діяльнісному аспекті (А. Медушевський, В. Мельничайко, М. Пентилюк, К. Плиско, Г. Шелехова та ін.), упроваджено в навчальний процес функціонально-стилістичний аспект вивчення матеріалу з синтаксису (П. Кордун, О. Кулик, С. Омельчук, М. Пентилюк, К. Плиско та ін.), розроблено систему вправ з розвитку мовлення учнів у процесі вивчення синтаксису (В. Мельничайко, С. Омельчук, К. Плиско, Г. Шелехова та ін.).

Комунікативно спрямованому вивченню синтаксису приділено менше уваги в практиці викладання вищої школи.

Тому метою статті є з'ясування особливостей реалізації комунікативно спрямованого вивчення синтаксису складного речення студентами педагогічних вишів.

Окремі питання теорії й практики формування комунікативних умінь і навичок у майбутніх вчителів-словесників знайшли відображення в сучасних дослідженнях О. Біляєва, Л. Златів, Л. Мацько, Т. Симоненко, М. Стахів, І. Кухарчук та ін. Зокрема, О. Біляєв зазначав, що у вищих навчальних педагогічних закладах більше уваги приділяється теоретичному викладанню фахових дисциплін, що позначається на рівні усного та писемного мовлення вчителя-словесника [1].

Л. Златів указує на необхідність удосконалення комунікативних умінь і навичок студентів, оскільки оволодіння ними є "передумовою не лише успішної, а й професійної діяльності" [3, с. 58]. Вона пропонує, перш за все, проводити роботу в таких напрямках: наступність у формуванні комунікативних умінь і навичок між школою і вищим навчальним закладом; удосконалення різних видів мовленнєвої діяльності студентів під час вивчення систематичного курсу сучасної української літературної мови та інших дисциплін на філологічних факультетах.

Упровадження комунікативного підходу до вивчення синтаксису української мови є складовою частиною проблеми мовленнєвого розвитку особистості. Аналіз методичної літератури свідчить, що, незважаючи на певні успіхи в цій галузі, теорія і методика вивчення досліджуваного розділу граматики потребує

подальшого вдосконалення. Вітчизняні учені-методисти звертають більше уваги на реалізацію комунікативного підходу до вивчення синтаксичної будови мови у загальноосвітній школі.

Навчання рідної мови у загальноосвітній школі здійснюється за новою вдосконаленою методикою, згідно з вимогами якої розроблено програму та підручники.

Комунікативний підхід до вивчення мови визначений шкільною програмою як один із пріоритетних у навчанні мови, оскільки надає практичного спрямування курсу, забезпечує цілеспрямоване формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів (автори В. Новосьолова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова) [5].

У формуванні комунікативних умінь учнів значну роль відіграє курс синтаксису української мови, а саме синтаксис складного речення.

Вправи і завдання із синтаксису рідної мови для 9 класу (автори Г. Шелехова, Я. Остаф, Л. Скуратівський) [9] побудовані на засадах комунікативного підходу. Більшість вправ має текстову основу, що сприяє розвитку мовних і мовленнєвих умінь школярів. Завдання до текстів передбачають визначення стилю, типу мовлення і засобів зв'язку речень у тексті (вправи 52, 203), спостереження за стилістичною роллю мовних одиниць (вправи 41, 56), правильне інтонування речень різних типів (вправи 71, 187), перебудову й поширення висловлювання (вправи 133, 151). У підручнику достатня кількість мовленнєвих і ситуативних вправ, що забезпечують активну комунікативну діяльність учнів на уроці.

Сучасні завдання мовної освіти, комунікативно спрямоване вивчення шкільного курсу української мови вимагають перегляду змісту навчання студентів на філологічному факультеті, внесення відповідних змін у програму курсу сучасної української мови.

У практиці навчання у вищих педагогічних закладах домінуючим залишається системний опис мовної системи і теоретичне осмислення наукового та навчального матеріалу, відповідно в студентів формується уявлення про синтаксичні одиниці ізольовано.

Значну роль в організації самостійної роботи, закріпленні, поглибленні й розширенні знань, здобутих на лекційних заняттях, відіграють підручники і навчально-методичні посібники. Зауважимо, що студенти філологічного факультету достатньо забезпечені навчальною літературою з лінгвістики. Існують такі підручники й посібники з української мови авторів І. Білодіда, І. Вихованця, М. Плющ; І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської; К. Шульжука, С. Бевзенка та ін., затверджених Міністерством освіти України як підручники й посібники для студентів філологічних факультетів.

Великі можливості щодо вивчення синтаксису в комунікативному аспекті має підручник І. Вихованця [2], істотною характеристикою якого є інтерпретація синтаксичних явищ у світлі функціональної теорії.

Автори підручника "Сучасна українська літературна мова" [7] характеризують комунікативний рівень (актуальне членування) речення, вказують на його співвідношення з формально-граматичним і власне семантичним структуруванням.

Посібник "Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання" (автори І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська) [6] розширює орієнтацію студентів філологічних факультетів у багатогранних аспектах синтаксичної науки, ознайомлює із проблемами комунікативного синтаксису. Особлива увага приділяється семантичній та комунікативній організації речення.

Схвально оцінюємо підручник "Синтаксис української мови" (автор К. Шульжук) [10]: системно й повно проаналізовано основні синтаксичні одиниці, різні аспекти вивчення речення. Автор розглядає важливу з позицій теми нашого дослідження проблему синтаксису складного речення і синтаксису тексту.

Таким чином, сучасні підручники і посібники з сучасної української мови відбивають складні та важливі процеси у розвитку синтаксичної науки, передбачають комунікативний аспект її вивчення, що є порівняно новим у контексті традиційних. Як не прикро, але ті нові підходи, що вироблені в сучасній лінгвістиці, до цього часу системно не впроваджені у навчальну практику, зокрема у методику викладання синтаксису сучасної української мови у вищій школі.

Загальновідомо, що виробленню вмій і навичок сприяє виконання студентами системи відповідних вправ.

Види вправ, які пропонують автори (М. Плющ, О. Леута, Н. Гальона) [4], не відповідають достатньою мірою усім вимогам комунікативно спрямованого вивчення синтаксису. Із 207 вправ мовних – 186 (89,8 %), конструктивних – 20 (9,7 %), мовленнєвих – 1 (0,5 %), відповідно синтаксису складного речення належать 97 (мовних – 91 (93,8 %), конструктивних – 6 (6,2 %), мовленнєві відсутні).

Завдання на спостереження й аналіз мовних одиниць на основі зв'язних текстів, редагування текстів, ситуативні завдання, складання зв'язних висловлювань в аналізованому збірнику вправ не передбачені.

Мовні вправи передбачають завдання типу “спишіть”, “зробіть синтаксичний розбір речення”, “визначте”, “виділіть”, “проаналізуйте”, “підкресліть”. Пропонуємо в умовах комунікативного підходу доповнити їх такими завданнями: “У наведеному тексті виділіть безсполучникові речення; визначте їх роль у побудові тексту; охарактеризуйте доцільність їх розташування”; “Прочитайте текст. Якого типу та стилю мовлення є текст? Знайдіть у тексті складнопідрядні речення. Поясніть, чому автор надає перевагу саме таким конструкціям?” тощо.

У збірнику вправ зустрічаються конструктивні вправи, за якими пропонуються такі завдання: “З поданих простих утворіть складні з сурядним чи підрядним зв'язком” (вправа 501), “Від залежних від дієслів іменників утворіть і запишіть з'ясувальну частину, оформивши з'ясувальні складнопідрядні речення” (вправа 521). Уважаємо за необхідне вправи такого типу доповнити завданнями на обґрунтування комунікативної необхідності чи доцільності такої заміни.

У збірнику не вміщено завдань на основі опорного матеріалу: аналіз текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення; редагування текстів; створення висловлювань на основі тексту.

Комунікативний підхід зорієнтований на дослідження синтаксичних одиниць у певному зв'язному висловлюванні. З огляду на це було проаналізовано вправи, у яких текст виступає контекстом для аналізу функціонування різних типів речень. Вправи, побудовані на текстовій основі, представлені переважно художнім і публіцистичним стилями; вони містять однотипні завдання: “Виділіть у тексті складнопідрядні речення, дайте характеристику їм на основі сучасних визначень і класифікацій” (вправа 515), “Запишіть текст. Поставте розділові знаки в безсполучникових складних реченнях і поясніть їх уживання” (вправа 548).

З метою реалізації комунікативного підходу до вивчення синтаксису складного речення, доцільно доповнити вправи завданнями такого типу: “Виразно прочитайте текст. Визначте тип та стиль мовлення. Яка основна думка твору? Поясніть роль складнопідрядних речень у побудові тексту”; “Визначте тему та основну думку твору. Які складні речення переважають у запропонованому тексті?” Уведення таких завдань сприятиме формуванню комунікативної і соціокультурної особистості майбутнього вчителя.

Отже, комплекс завдань аналізованого збірника вправ не може бути використаним повною мірою в умовах комунікативно спрямованого навчання, оскільки більша частина вправ має мовний характер і не задовольняє вимог формування комунікативних умінь і навичок студентів.

Звернемося до аналізу іншого збірника вправ (автори В. Ужченко, Т. Терновська, Т. Маркотенко) [8].

Збірник вправ пропонує порівняно велику кількість вправ (305) для закріплення теоретичних положень синтаксису української мови. Він уміщує 134 вправи щодо складного речення, а саме завдання різноманітного характеру: з'ясування типів складних речень, засобів зв'язку та відношень між предикативними частинами складного речення; синтаксичний аналіз різних типів речень; пояснення розділових знаків у реченні.

Зауважимо, що під час вивчення складних речень пропонуються завдання схарактеризувати їх за структурою і семантикою, а на їх комунікативну організацію увага не звертається. Лише 9 (6,7 %) вправ вміщує завдання щодо комунікативної організації речення. Серед них можна навести такі: “Перепишіть речення, зверніть увагу на порядок розміщення їхніх частин (вільний чи сталий), від

чого це залежить” (вправа 752); “Проаналізуйте наведені складнопідрядні речення з підрядними причинами (підкресліть сполучні засоби, зробіть висновки щодо вживання їх у різних функціональних стилях мови)” (вправа 800) та ін.

Позитивним є те, що у збірнику подано вправи, які вміщують завдання на добір синонімічних відповідників чи заміну однієї конструкції іншою (вправа 808), а ситуація спілкування, адресат, комунікативна мета не враховуються.

Також подано завдання конструктивного характеру, а саме на добір з художніх і публіцистичних текстів речень відповідного типу, перебудову й побудову різних типів складних речень. Але такі завдання не орієнтують студентів на використання цих речень у конкретному висловлюванні з чітко визначеною комунікативною метою.

Завдання, які передбачають використання мовних одиниць у різних мовленнєвих ситуаціях, представлені обмежено: “За поданим початком напишіть невеликий твір-роздум “Що таке інтелект?”, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними з’ясувальними частинами” (вправа 782), “Продемонструйте ділову гру на тему “Український національний характер”, вводячи в текст безсполучникові складні речення” (вправа 834). Уважаємо, що на практичних заняттях такому типу вправ повинна відводитися важлива роль, оскільки вони сприяють активній мовленнєвій діяльності студентів, формують уміння доречно вживати синтаксичні одиниці у власному мовленні.

Комунікативний підхід вносить відповідні зміни до методів навчання, серед яких на особливу увагу заслуговує моделювання мовленнєвого висловлювання, що реалізується у різноманітних ситуативних вправах, які спрямовані на формування вмінь співвідносити зміст і форму своїх висловлювань з мовленнєвою ситуацією. Завдання такого характеру в збірнику вправ зовсім відсутні. Вправи на побудову студентами усних висловлювань за конкретно визначеною метою теж не передбачено.

У збірниках не практикуються завдання на спостереження за мовною одиницею в різних сферах її функціонування, аналіз функціонування мовних одиниць різних рівнів, побудову власних висловлювань відповідно до мовленнєвої ситуації. Пропонованої кількості мовленнєво-комунікативних вправ недостатньо для того, щоб навчити студентів комунікативно виправдано користуватися синтаксичними ресурсами мовлення в будь-якій ситуації спілкування.

Отже, вивчення синтаксису за чинними збірниками вправ і завдань, на нашу думку, є недостатньо ефективним, і це позначається й на практичній навчальній роботі викладачів.

Література

1. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника / О. Біляєв // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37–44.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Златів Л. Формування комунікативних умінь і навичок у студентів філологічних факультетів / Л. Златів // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 4. – С. 57–59.
4. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : збірник вправ : навч. посіб. / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. – К. : Вища шк., 2003. – 287 с.
5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Рідна мова. 5–11 класи / В. Новосолова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова. – К. : Шкільний світ, 2001. – 94 с.
6. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навч. посіб. / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
7. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.
8. Ужченко В. Д. Сучасна українська мова : збірник вправ і завдань : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Т. П. Терновська, Т. С. Маркотенко. – К. : Вища шк., 2006. – 286 с.
9. Шелехова Г. Т. Рідна мова : підручник для 9 кл. / Г. Т. Шелехова, Я. І. Остаф, Л. В. Скуратівський. – К. : Освіта, 2000. – 256 с.
10. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с.